

Hüseyn HƏSƏNOV

AMK-nın müəllimi

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal r., Ə.Ələkbərov küç. 7

AZƏRBAYCAN VOKAL MUSIQISINDƏ ÇƏRƏK TONLARIN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə: Təqdim olunan məqalə milli musiqi sənətimizdə 1/4 tonların tətbiqi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Məqalədə vokal ifaçılığın sənətində Bülbülün rolu araşdırılaraq ifa etdiyi əsərlərdə çərək tonların tətbiqi məsələləri vurğulanır. Bülbül vokal ifaçılığın sənətində 1/4 tonları tətbiq edən ilk və yeganə peşəkar ifaçı olduğu üçün məhz onun yaradıcılığına nəzər salınaraq, oxuduğu musiqi əsərlərindən nümunələr göstərilir. Bülbülün interpretasiyasında həmin əsərlərin müəllifləri tərəfindən çərək tonların istifadə olunması müsbət qarşılanmışdır. Ü.Hacıbəyli “Sən-siz”, T.Quliyev “Bəxtəvər oldum”, S.Rüstəmov “İntizar”, C.Cahangirov “Əmək nəğməsi” və s. əsərlərdə 1/4 tonlar xüsusilə qabarıq səslənmişdir. Eyni zamanda məqalədə xalq çalğı alətləri ifaçılığında da çərək tonların istifadə olunmasının zəruriliyi müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: 1/4 tonlar, vokal musiqisi, Bülbül, Ü.Hacıbəyli, T.Quliyev, S.Rüstəmov

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tərəqqi edərək, elə bir mərhələyə çatmışdır ki, onun ayrı-ayrı sahələri və problemlərinin öyrənilməsi zəruri bir tələbə çevrilmişdir. Bu kontekstdə irəli sürülən problemlər sırasında müasir dövrdə milli musiqimizdə çərək tonların tətbiqi məsələsi diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, Azərbaycan musiqisində bütöv və yarım tonlardan başqa 1/3 və 1/4 tonlar vardır. Bu gün 1/4 tonların tətbiqi musiqi sənətinin ayrı-ayrı sahələrində özünü büruzə verir. Belə sahələrdən biri milli vokal ifaçılığıdır.

Azərbaycan vokal ifaçılığın tarixinin birinci mərhələsi XX əsrin birinci yarısında 1908-1930-cu illəri əhatə edir. Məhz bu 30 illik dövrdə Azərbaycan vokal ifaçılığının istiqamətləri formalaşmışdır. Azərbaycanda vokal ifaçılığın sənətinin inkişafı dahi müğənnilər Şövkət Məmmədova və Bülbülün adı ilə bağlı olub milli folklorun toplanması və öyrənilməsi ilə sıx əlaqədardır. Bülbül öz yaradıcılığında ilk dəfə olaraq Şərq və Qərb oxuma üslubunu qovuşdurub Azərbaycan vokal ifaçılığın sənətində yeni səhifə açdı. O, Avropa və rus professional vokal məktəbinin milli ifaçılıq mədəniyyəti ənənələri ilə qovuşmasının mümkünliyünü sübuta yetirmiş və vokal sənətində inqilab edərək, bu sahədə yeni bir məktəb yaratmışdır. 1920-ci ilə qədər muğam ifaçısı və xanəndə kimi çıxış etsə də, sonra yeni Azərbaycan vokal sənətinin banisi olmuşdur [3, s. 330]. İtaliyada ən yaxşı *belkanto* ustadlarından aldığı dərslər, rus və dünya ustadlarının sənətinin öyrənilmə-

si Bülbülün yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş və o milli özünəməxsusluğu dünyəvi vokal texnikası ilə birləşdirmişdir. Bülbül yeganə Azərbaycanlı vokal ifaçısıdır ki, öz ifasında çərək tonları tətbiq etmişdir. O, Üzeyir Hacıbəylinin irəli sürdüyü ideyaları təcrübədə həyata keçirərək, öz sənətində dərin millilik və beynəlmiləçiliyin vəhdətini yaradır. Ü.Hacıbəyli yazırdı: “Bülbül Şərq əsərlərini gözəl oxuyur və Şərq oxuma üslublarını gözəl mənimsəyir” [3, s. 331]. O, Üzeyir Hacıbəylinin “Sənsiz” romansını ilk dəfə 1/4 tonlarla ifa etmiş [6] və bu ifanı eşidərkən bəstəkar öz razılığını bildirmişdir. 1941-ci ildə Nizami Gəncəvinin “Sənsiz” qəzəlinin sözlərinə bəstələnən eyniadlı romans-qəzəl musiqi üslubu baxımından özünəməxsusluğu və milli koloriti ilə fərqlənir. “Sənsiz” qəzəl-romansı “Segah” məqamının “Şikəsteyi-fars” şöbəsində olaraq daha sonra Əraq, sonra isə “Bayatı-Şiraz”a meyl edən musiqi məntiqinə əsaslanır. Bir notun təkrarı, məqamın istinad pərdələrinin oxunması, ritm cəhətdən sözlərin vurğulu hecalarının uzun notlarla verilməsi və nitqə nisbətən melodiya tempinin yavaş olması kimi xüsusiyyətləri onun deklamasiya xarakterli olmasına dəlalət edir.

Bundan başqa, vokal partiyasının səs diapazonu da nisbətən kiçikdir, böyük intervallara sıçrayışlar yoxdur. Bütün melodiya H və G notlarının (“G” – mayə “H” – əsas tonun kvintası, “Şikəsteyi-fars” pərdəsi) oxunmasına və onların ətrafında “gəzişməyə” əsaslanır [6, s. 44].

Romans-qəzəl fortepianonun iyirmi xanəli giriş mövzusu ilə başlayır. İyirmi birinci xanədə solist birinci oktavanın *H* notu ətrafında dövr edən musiqi cümləsi ilə solo ifaya qoşulur. İkinci musiqi cümləsi birinci cümlənin xalis kvartta zildə səslənməsi ilə ifadə olunur və növbəti cümlədə solist *Cis* notunu çərək tonla ifa edir (Nümunə 1. I xanə). İkinci kupletin təkrarı zamanı da solist eyni səsi tonla ifa edir (Nümunə 2. I xanə).

Nümunə 1.

Nümunə 2.

Bülbül Ü.Hacıbəyli ənənələrinin davamçısı olan Səid Rüstəmovun yaradıcılığına böyük ehtiramla yanaşaraq, onun bir çox mahnılarının əvəzsiz interpretatoru olmuşdur. S.Rüstəmovun “İntizar” mahnısı Bülbülün ifasında xüsusilə böyük şövqlə səsləndirilmişdir. Zeynal Cabbarzadənin sözlərinə bəstələnmiş bu mahnı gözəl sənət nümunəsi olmaqla yanaşı, mövzu dərinliyi və forma bitkinliyi ilə seçilir. Melodiyanın intonasiyası və ritmi mahnının sözləri, şeirdəki metro-ritm ilə səs-

ləşir. Elegiya xüsusiyyətli səmimi melodiyada insanın daxili aləmi dərinədən ifadə olunur. Mahnı Bülbülün təfsirində həm kədərli, həm də ehtiraslı əhval-ruhiyyəsi ilə diqqəti cəlb edir. Burada məhəbbət mövzusu və vüsal həsrəti kimi hislərin tərənnümü özünü göstərir. “İntizar” mahnısını dinləyərkən çərək tonlarla rastlaşırıq [7].

Bülbülün yaradıcılığında görkəmli bəstəkarımız Tofiq Quliyev önəmli rol oynamışdır. Bunun nəticəsidir ki, T.Quliyev “Bəxtəvər oldum” romansını məhz Bülbülün ifası üçün bəstələmiş və bu əsər Bülbülün ifasında özünəməxsus, təkrar olunmaz səslənmişdir [8]. Bülbül ifaçılığının fərdi xüsusiyyətlərindən biri də onun poetik mətnə xüsusi qayğı və məhəbbətlə yanaşmasında idi. Milli poeziyamıza dərinədən bələd olan ifaçı intonasiyanın mənasına ciddi yanaşmasına baxmayaraq, mətni ümumi şəkildə musiqi baxımından dərk edib təfərrüatı ilə çatdırır. Əfzələddin Xəqaninin sözlərinə bəstələnən “Bəxtəvər oldum” romans-qəzəli poetik mətnin obrazlı quruluşuna həssaslıqla yanaşmanın gözəl nümunəsidir. Mahnıda şairin ülvi məhəbbəti, hiss və həyəcanlı anları təsvir olunur. Bülbül öz interpretasiyasında poetik mətnin əsas fikrini ifadə etməklə yanaşı, şeirdəki obraz və hislərin daxili aləmini də aşkara çıxarmağa nail olmuşdur. Əsərin melodik özəyi ağır-ağır başlayan ibarə ilə bağlı olub, variantlı inkişaf metodu əsasında bu qısa intonasiya özəyindən dolğun bir melodiya yaranır. Qəzəlin quruluşunda muğam kompozisiyasının xüsusiyyətləri əks olunaraq, bütün qəzəlin dinamik istiqaməti də muğam prinsiplərindən irəli gəlir. Belə ki, melodiya bəm registrdən başlayaraq tədricən yuxarı hərəkət edir. Mahnının birinci bölməsi “Çahargah” muğamı üzərində səslənərək bir qədər də yüksək tessitura əldə olunur və “Bəstə Nigar” şöbəsinə keçib kulminasiyaya yüksəlir. Kulminasiyadan əvvəl təkrarlanan musiqi cümləsində ifaçı 1/4 tondan istifadə edərək romansın musiqisinə rəngarənglik gətirir (Nümunə 3. IV xanə)

Nümunə 3.

Eş- qin o- du yan-
dır- dı mə- nim ca- m- mi ey vah

Üçüncü hissədə səslənmə tədricən başlanğıcda olduğu kimi, bəm registrdən başlayaraq “Çahargah” muğamının mayəsini əhatə edir. Fortepiano partiyasının intonasiyaları nəqarətin də mövzu əsasını təşkil edib, hər bölmədən sonra təkrarlanaraq romans-qəzəlin quruluşuna refren əlaməti gətirir. Əsərin akkord düzümləri məqam funksiyaları ilə üzvü şəkildə uzlaşaraq, bütün dayaq səsləri aydın əks edir. Bülbülün yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan milli və Avropa təfəkkürünün

vəhdəti özünü burada aydın şəkildə biruzə verir. Vokal partiyasının başlanğıcı müşayiətdə faktura dəyişkənliyi ilə qeyd olunur. Harmonik fiquru saxlayan bəstəkar musiqiyə xalq çalğı alətlərinin səslənməsini təqlid edən yeni ritmik xüsusiyyətlər daxil edir.

Repertuarındakı mövzu dairəsinə görə fərqlənən hər bir əsərdə Bülbül müəyyən cəhətlər tapıb onları qabartdığına görə ifa tərzii ilə seçilir. Bülbülün ifa etdiyi mahnılar müxtəlif janrlarla qovuşaraq: mahnı-romans, mahnı-himn, mahnı-ballada təəssüratını yaradır. Bu baxımdan o, Cahangir Cahangirovun “Əmək nəğməsi”ni mahnı-himn kimi əzəmətlə ifa edərək, insanlarda böyük ruh yüksəkliyi yaradıb, onları şərəfə və zəhmətə səsləmişdir [11]. “Əmək nəğməsi” *c-moll* tonallığında və F mayəli çahargah məqamında bəstələnmişdir. Mahnının orta hissəsində 1/4 tonları tətbiq etməklə ifaçı əsəri tembr cəhətdən daha da rəngarəngləşdirmiş və milliləşdirmişdir: (Nümunə 4. V xanə)

Nümunə 4.

o kəs bu dün-ya-da çox bəx-ti-yar-dı
qur-du-gu hər sa-ray bir ya-di-gar-dı

Bülbül bir sıra xalq mahnılarını da ifa edərəkən çərək tonları tətbiq etmişdir. Onlardan “Almanı atdım xarala” [9], “Nə olaydı” [10] xalq mahnılarının səsyazmalarını xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi.

Bu gün bir sıra vokal ifaçıları (o cümlədən məqalə müəllifi) oxuduğu əsərlərdə Bülbülün ənənələrini yaşadaraq 1/4 tonları tətbiq edir. Bülbülün tələbəsi olmuş və uzun illər Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasında vokal dərslərini tədris edən Kamal Kərimovdan aldığımız dərslərdə də bu ənənələrin layiqli davamı izlənilir. Kamal Kərimov vokalçı-aktyor kimi bir sıra film və tamaşalarda çıxış etmişdir. Lirik tenor səs tembrinə malik olan K.Kərimov “O olmasın bu olsun” musiqili komediyasında Sərvər, “Arşın mal alan” operettasında Əsgər, “Ulduz” operettasında Bəxtiyar, “Ürəkçalanlar”da Kirmanlı, Durna musiqili komediyasında Aşıq Murad və digər onlarla tamaşalarda mənalı obrazlar yaradaraq möhtəşəm ifaları ilə yadda qalmışdır [12, s. 1]. O, tələbələrinin, həmçinin məqalə müəllifinin Bakı Musiqi Akademiyasında təhsil aldığı illərdə oxuduqları əsərlərdə Bülbülün yolu ilə gedərək 1/4 tonları səsləndirərkən K.Kərimov etiraz etmir və onları dəstəkləyirdi. Onlar həmin ənənələri bu gün də davam etdirərək oxuduğu mahnı və romanslarda çəkinmədən 1/4 tonları tətbiq edirlər.

1/4 tonların tətbiqi məsələləri xalq çalğı alətləri ifaçılığında da özünü parlaq şəkildə nümayiş etdirir. Belə ki, 1978-ci ildə ilk dəfə olaraq məqalə müəllifi

Şərq səsdüzümlü qarmonlar yaradaraq si ilə do və mi ilə fa səslərinin arasında əlavə qara dillər qoyaraq yarımtondan kiçik səslər hasil etməyə nail olmuşdur. Şərq səsdüzümlü qarmonlar Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin 9544 sayılı şəhadətnaməsində öz təsdiqini tapmışdır. Müasir dövrümüzdə Şərq musiqisinə marağın artması el şənliklərində, radio və televiziya kanallarında səslənən musiqidə özünü göstərir. Belə musiqi çeşidlərini ifa etmək üçün musiqi alətlərimizdə 1/4 tonların olması zərurəti yaranır. Bu xüsusiyyət Azərbaycan qarmonuna da aiddir. Alətdə Şərq musiqisini düzgün şəkildə və olduğu kimi ifa etmək üçün 1/4 tonların əlavə olunması vacibdir.

Musiqi alətlərimizdə 1/4 tonların əlavə edilməsi bəzi muğamlar və rəqslərimizin daha düzgün şəkildə ifasına şərait yarada bilər. Məsələn: “Segah”, “Şur”, “Mahur”, “Hümayun”, “Bayatı-Şiraz” və s. muğamların, “Vağzalı”, “Tərəkəmə” (Segah), “Gülgəzi” (Şur) və s. xalq rəqsinin və bir sıra bəstəkar və xalq mahnılarının: “Kimlərə qaldı dünya” (Məmədbağır Bağırzadə), “Aşıq Gəncəli” (Bəstəkar: Emin Sabitoğlu), “Ay ləli yar”, “Durnam”, “Dilbərım”, “Elə baxma”, “Bağdadgöl” (Şur) kimi mahnıların ifasında 1/4 tonları aydın eşidə bilərik. Sadalanan muğam, mahnı və rəqsləri olduğu kimi ifa etmək üçün musiqi alətlərimizdə mikrointervalların tətbiq edilməsi zərurəti yaranır.

Beləliklə, müasir dövrümüzdə Azərbaycan xalq musiqisində 1/4 tonların tətbiqi məsələsi öz aktuallığını bir daha təsdiqləyir. Musiqinin bir çox sahələrində olduğu kimi, vokal sənətində də mövcud olan 1/4 tonları Bülbül çəkinmədən ifasında səsləndirmişdir. Bülbülün ifasında səslənən bu ifaçılıq təfsirlərində tətbiq olunan 1/4 tonlar əsərlərin müəllifləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. 1/4 tonların tətbiqi məsələləri xalq çalğı alətləri ifaçılığında da özünü parlaq şəkildə nümayiş etdirir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Həsənov H. Azərbaycan qarmonunda 1/4 tonların tətbiqi məsələləri. / “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri” XVII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunur. Bakı, ADMİU, 2018, s.240-244.
2. Səfərova Z.Y. Azərbaycanın musiqi elmi. XIII-XX əsrlər. B.: Azərənşr, 2006-cı il, 541 s.
3. Səfərova Z.Y. Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığında nəzəri və estetik problemlər. B.: Elm, 1985, 204 s.
4. Виноградов В. Узеир Гаджибеков и Азербайджанская музыка. М.: Музгиз, 1938, 77 с.

Saytoqrafiya:

5. Bülbül - Sənsiz romansı (val qramafon səs yazısı / gramophone vinyl record). URL:https://www.youtube.com/watch?v=rhC_y5M55m8
6. Bülbül Məmmədov – İntizar. URL:https://www.youtube.com/watch?v=G2OqX_WhCsY

7. Bül Bül - Bəxtəvər oldum. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oVOJ-5Cr-Hg>
8. Bülbul - Almanı atdım xarala.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=B8FRcCO2tY4>
9. Bülbul - Nə olaydı. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IK1KZ678yWw>
10. Cahangir Cahangirovun “Əmək nəğməsi” Bülbulün ifasında.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K9zL-MUJVMc>
11. Vikipediya, azad ensiklopediya. Kamal Kərimov.
URL: https://az.wikipedia.org/wiki/Kamal_K%C9%99rimov

Гусейн ГАСАНОВ
Преподаватель АМК

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЧЕТВЕРТЬ ТОНОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ВОКАЛЬНОЙ МУЗЫКЕ

***Резюме:** В статье исследуются проблемы применения четверть тонов в азербайджанском вокальном исполнительстве на примере творчества выдающегося певца Бюль-Бюля. Отмечается, что использование четверть тонов в интерпретации Бюль-Бюля приветствовалось и авторами произведений. В романсе «Без тебя» У.Гаджибейли, в песнях «Счастливчик» Т.Гулиева, «Интизар» С.Рустамова, «Трудовая песня» Дж. Джахангирова и в других произведениях 1/4 тона звучали органично и естественно, придавая им яркий национальный колорит. В то же время в статье указывается и на необходимость использования четверть тонов при исполнении на народных инструментах*

***Ключевые слова:** четверть тона, вокальная музыка, Бюль-Бюль, У.Гаджибейли, Т.Гулиев, С.Рустамов*

Huseyn GASANOV
AMC teacher

ISSUES OF APPLICATION OF 1/4 TONES IN AZERBAIJANI VOCAL MUSIC

***Summary:** The presented article is devoted to the application of 1/4 tones in our national music. The article examines the role of Bulbul in the art of vocal performance and emphasizes the application of 1/4 tones in his performer.*

As Bulbul is the first and only professional performer to apply 1/4 tones in the art of vocal performance, examples of the music he sings are shown by looking at his work. It is noted that the use of 1/4 tones by the authors of these works in Bulbul's interpretation was welcomed. In U.Hajibeyli's "Without you", T.Guliyev's "I was lucky", S.Rustamov's "Intizar", J.Jahangirov's "Labor song" and other works 1/4 tones sounded especially prominent. At the same time, the article identifies the need to use 1/4 tones in the performance of folk instruments.

***Keywords:** quarter tone, vocal music, Bulbul, U. Hajibeyli, T.Guliyev, S. Rustamov*

Rəyçilər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Fəxrəddin Baxşəliyev
AMK-nın professoru Ramiz Əzizov